

A szarajevói merénylet és előzményei

A viccbeli telhetetlen ember császár szeretett volna lenni, de a kívánságot teljesítő aranyhalacska csak hercegi címet volt hajlandó adományozni. Emberünk azzal is beérte, és másnap felesége hívó szavára ébredt pazar palotájának szobájában: „Ferdinánd, ma indulunk Szarajevóba!”

A mókás élce modellje száz évvel ezelőtt nejevel együtt csakugyan ott ébredt a bosnyák főváros közelében, Ilidzse fürdő előkelőségeknél fenntartott Bosna nevű szállodájában. Az alacsonyabb sorból származó feleséget nem illették meg férjura előjogai, emiatt nem csatlakozhatott Trieszttől kihajózó párjához, így Budapesten át vonaton utazott a déli tartományba. A június 27-én, szombaton befejeződött katonai gyakorlatokat követően a főrangú vendég elégedetten táviratozott öfelségének: „Remek a szellem, magas szintű a képzés... Holnap Szarajevóba utazom, este pedig indulok haza.” Eközben Zsófia hercegné a belvárosban sétált, vásárolgatott, és jó benyomást tett rá az őt meleg szívvel köszöntő szerb lakosság.

A pompás hangulatú vacsoránál aztán emiatt is intette le a másnapi parádés vonulást ellenző, veszélyt huhogó főudvarmestert. A bizonytalankodó főherceg hajlott ugyan a tervezettnél korábbi távozásra, de tartva a tekintélycsorbulástól nem futamodott meg.

Az utolsó vacsora ezekből állott: halles, pisztáng aspikban, gazdagon körített csirke-, bány- és marhasült, spárga, saláták, kompótok, ananászkrém és hatalmas, lángoló fagyaltbomba... Tokaji aszú, francia pezsgő.

Június 28-án, vasárnap kék egű, nyári reggel, a völgyek ritkás köde felszállóban. A pihentető alvástól felélénkülve misén vesz részt a hercegi pár a szálló kápolnájában.

A trónörökös és kíséretének különvonata rövid-

del fél tíz után gördült be a szarajevói állomásra, ahol Potiorek tábornok és a fezt viselő Fehim efendi Ćurčić polgármester köszöntötte a vendégeket. Rövid vizit a közeli kaszárnnyában, aztán irány a városháza.

Excellenciásék autókaravánja csupa magánkocsiból állt; az elsőben tette kész detektívek helyett lomha, puhány rendőrtisztek ültek, a másodikban a polgármester és a rendőrfőnök, a fenséges pár pedig a Harrach Ferenc tulajdonát képező Graf und Stift kabrioletben. Utánuk jöttek a szárnysegédek, s az oszlop végén hatodikként a tartalékautó. A tömegeből és az ablakokból a „zsívió!” és a „hoch!” éltetés hangzott fel.

Tíz óra tíz perckor egy kalapos ifjú a közelében álló rendőrtől azt tudakolta, hogy melyik kocsiban ül a trónörökös. A készségesen eligazító válasznál csakhamar odavágta bombáját a kabriolethez, ám a kiszemelt áldozat, maga a herceg fürgén lepöccintette, és csak a követő kocsik egyikénél robbant, megsebesítve egy szárnysegédet és húsz bámeszködőt.

A gránátos merénylő az út menti, sekély vizű Miljacka folyón átgázolva menekülne, ám egy Marosi nevű magyar fodrászmester utána veti magát, tán még le is lövi, ha az ott termő tiszték nem fogják le.

Történelmi tárcámat itt megszakítom, és a továbbiakban is megszakításokkal fogom „adagolni”, hogy be-beszúrhassem az előző száz év vázlatos balkáni krónikáját.

Nyomban megvallom, hogy nem török történelmi babérokra, s írásom nem nyújt tudósi fineszsel kikutatott újdonságot. Nem tagadom, hogy elbeszélői balekság olyan krimiszerű történetbe kezdeni, amelyek gyilkosát már a mesélés elején

mindenki ismeri. S a továbbiakban is széles körben ismert tényeket fogok felidézni, olvasóim elé tárni, de a kiemelendő tényeket magam válogatom meg, s azok sorrendje is egy kibic szépíró szeszélyével alakul, ekképpen sugallva új összefüggéseket, következtetéseket

A tizenkilencedik századi Európában a napóleoni birodalom felszámolását követően előbb a Szent Szövetség, majd újabb és újabb csoportosulások, szövetségek, koalíciók és tömbök alakultak. A szövetkezők szólamaikban az erőegyensúly és a béke megőrzését hangoztatták, holott valójában a majdani területszerzéshez kellő erőfölényre törekedtek.

Hosszú időn át – mondhatni, hagyományosan – fennállott az angol–francia ellentét, és ugyancsak több évszázadon át tartott a francia–német szembenállás. Az említett párosok nem egyszer háborúztak is egymás ellen.

Földrészünkön a tizenkilencedik században a teljes kontinenst nem fenyegető helyi háborúk zajlottak, amelyek többnyire szabadságharcnak tekinthetők. Ilyenekről beszélhetünk a szerbek, a görögök, lengyelek, magyarok és olaszok esetében. 1849-ben Oroszország osztrák kérésre eltiporta a magyarság függetlenségi mozgalmát.

A tárgyalt évszázad második felében két birodalom válságos meggyengülése tűnik szembe: az egyik a Habsburg, a másik a török. Ausztria a Solferinónál, majd pedig Königrätznél elszenvedett vesztes csaták következtében területileg és tekintélyben, rangban is megfogyatkozott, már nem uralhatta Velencét, és kimaradt a formálódó egységes Németországból.

Törökországra az oroszoktól szított, elharapózó balkáni lázongások és a több frontos orosz támadások mértek csapást.

Ausztria szorult helyzetéből a magyarokkal kötött kiegyezésben látott kiutat, a porosz fenyegetés ellen pedig osztrák–olasz–francia hármasszövetséggel vélte bebiztosítani magát.

Felhívom a figyelmet erre a ritkán emlegetett vagy inkább agyonhallgatott hármasszövetségre. Kik vettek részt benne? Azok, akik kevés idővel a megállapodás előtt Solferino csatamezején ellenségként álltak szemben egymással. Az egyik oldalon az olaszok és a franciák, a másikon az osztrákok. Nem

hihetjük, hogy egyszeriben mély és megbízható barátság támadt a felek között. Bennünket, magyarokat mélyen, talán sorsunkat meghatározó módon érintett a szóban forgó nemzetközi szerződés, annak következtében, hogy az 1867-es kiegyezéssel a német – egyelőre az ausztriai német – hatalomhoz kötöttük a nemzet szekerét.

Akkor jött el a hármasszövetség próbájának az ideje, amikor III. Napóleon francia császár megdöbbenéssel hadat üzent Poroszországnak, amivel kiváltotta a német államok addig soha nem tapasztalt egységesülését és közös föllépését.

Már a legelső összecsapás ékesen demonstrálta a németek fölényét. A francia császár foglyul esett, a győzedelmes német hadsereg pedig Párizst is elfoglalta. A német fejedelmek a versailles-i kastély tükörtermében választottak császárt az egyesült német államok, azaz Németország trónjára. Summa summarum: 1870-ben Ausztria – az osztrák–olasz–francia hármasszövetség tagjaként – szőszegő módon tétlen maradt a franciaellenes egyesült német invázió idején. A habozó Ferenc Józsefet Andrássy Gyula magyar miniszterelnök beszélte le a beavatkozásról. Lehet, hogy a gallok nem felejtettek, és fél évszázad múltán álltak rajtunk bosszút Trianonban?

A sarajevói városházán szokványos díszbeszédet. Aztán a kapu előtti tömeget szerb nyelven köszöntötte Ferdinánd főherceg. A befejező program pont a múzeum megnyitása. De a magas vendég közbeiktatja az imént megebesült Merizzi szárnysegéd kórházi meglátogatását. Továbbra sincs különösebb biztonsági intézkedés, pedig kivezélynélhetnének sorfalat képező katonaságot. Ez dukál a császári cím várományosának, viszont az udvari etikett szerint nem illeti meg a hercegnét. Mindössze öt titkos ügynök és húsz tébláboló rendőr képezi a trónörökös személyes testőrségét.

Új útvonalat jelölnek ki, csak hogy az első sofőr erről megfeledkezett, vagy nem is tudott; a korábbi útra tért, a második önkéntelenül követte, és csak a harmadik torpant meg az útelágazásnál, hogy Potiorek parancsára tolasson a rakpart menti útra; a pillanatnyi megállás biztos és közeli célpontot kínál a járda szélén háromlépésnyire ácsorgó újabb, gyilkos szándékú suhancnak, aki nyomban tüzelt

a házaspárra. Aztán a maga fejéhez emelte volna a fegyverét, de többen is rávetették magukat. Ököl-lel, karddal lazsnakolták. Görcsben rángó teste az ilyen esetekben szokásos méregkapszula lenyelésére utalt, de a „lejárta szavatosságú” szer csupán némi hányást okozott.

Oskar Potiorek rezidenciáján ekkor már terített asztallal, tízfogásos ebéddel várták a vendégeket, stimmeltek a zeneszerszámokat, hogy Chladek koncertkeringője mellett lágy operett-dallamok hangozzanak fel.

Németország 1871-ben birodalmához csatolta Elzász-Lotaringiát, amivel a bosszú, egy majdani háború magvát hintette el, mert az nem volt kétséges, hogy Franciaország a reváns megfelelő körülményeire várt.

Amikor az oroszok 1877-es és 1878-as balkáni hadjárata győzelmesen véget ért, a megtépzott Törökország megalázó békét kötött San Stefanóban. A szerbek bosszúságára ekkor jött létre Nagy-Bulgária. Csakhogy Ausztria-Magyarország nyomására Oroszország beleegyezett, hogy a szóban forgó békeegyezményt egy európai fórumon, a berlini kongresszuson vitassák meg. A kongresszus és a határozatok előkészítésében nagy részt vállalt az Osztrák–Magyar Monarchia külügyminisztere, Andrássy Gyula.

A lezajlott kongresszuson valamennyi nagyhatalom egyetértésével született meg a záródokumentum, amit – bár vonakodva – még Törökország is aláírt. Hangsúlyozom: nem egy mohó birodalom kebelezte be a meggyengült török szomszéd zürzavaros tartományát, Boszniát, hanem angol és francia előterjesztésre egyhangú nemzetközi jóváhagyással került a térség osztrák–magyar gyámság alá.

Ekkoriban keletkezett Arany János *Civilizáció* című verse:

„Ezelőtt a háborúban
Nem követtek semmi elvet,
Az erősebb a gyengétől
Amit elvehetett, elvett.
Most nem úgy van. A világot
Értekezlet igazgatja:
S az erősebb ha mi csinyt tesz,
Összeül és – helybehagyja.”

A San Stefano-i szerződést Berlinben tehát módosították; az Obrenović Milán királysága alatti Szerbia államiségát elismerték, területét – Bulgáriától is elvett részekkel – gyarapították. Az addigi orosz irányultságot osztrák–magyarbarát viszonyulás váltotta föl.

Mielőtt a huszadik századdal beköszöntő nagy-szerb imperializmus tárgyalásába kezdenék, vázlatosan áttekintem a török igát fokról fokra lerázó szerb nép történetét.

A meglehetősen fordulatos, s mai olvasónak nehezen követhető események után a hetvenes, nyolcvanas években Szerbiában regnáló Milán fejedelem nagybátyját, Mihajlót tehát lelőtték, és látni fogjuk fiának, Aleksandarnak a szomorú végét is. Az ország hosszú időn át külső hatalmak – a törökök, az oroszok és az osztrákok – kegyéből lépegetett a területi bővülés és az önállósodás felé, miközben dinasztiaharcok is napirenden voltak. Az elüldözött Aleksandar Karadorđević volt fejedelem élete végéig Budapesten és Temesváron élt, s az ő fia, Petar, Péter a svájci és francia tanulmányok után sem térhetett haza sokáig; a hetvenes évek lőporos Boszniájából Montenegróba költözött, ahol nőül vette Nikola fejedelem lányát, Zorkát.

Térjünk vissza Milánhoz! Országának függetlenségét biztosított a berlini kongresszus, aminek köszönve igen barátságos lett Szerbia és Ausztria viszonya. Ezt az 1881-ben megkötött titkos szerződés is megpecsételte. A szerint az irat szerint Szerbia jórészt földadta szuverenitását, ígéretet tett arra, hogy a monarchia szerbjeit nem hergeli a birodalom ellen, s cserébe elnyerte Ausztria beleegyezését abba, hogy Szerbia királysággá váljon. Milán fejére 1882-ben került a korona. A királyra nézve akkoriban vált fenyegetővé – a száz százalékban bolgár származású – Nikola Pašić egyre népszerűbb, oroszbarát radikális pártja. A pártvezér nem bízva a szavak erejében fegyveres lázadást szított, amivel halálos ítéletet vont a fejére. Ám a büntetés elől Bulgáriába menekült. Milán pedig az alattvalók szüntelen elégedetlensége miatt hagyta el hazáját, 1889-ben, és budai vendéglőkben búslakodott, ha hinni lehet a krónikás Krúdynam. Mindenesetre jó sajtója volt magyar földön az exkirálynak; még Füst Milán is neki köszönheti keresztnevét.

Milán fia puccsal félretette útjából a gyámkodókat, tizenhat évesen elfoglalta a trónt, és kegyes volt hazaengedni apját, aki a század utolsó éveiben a hadsereg megreformálásába kezdett. A jórészt paraszti sorból fölemelkedett tisztikarnak nem volt ínyére a változtatás, se annak üteme, és az udvarral szemben érlelődött az engedetlenség. A radikális Pašić megint úgy érezte, hogy az ő ideje jött el, és Iván napján megpróbálta eltetetni láb alól Milánt, de nem volt szerencséje. A lefokozott király kis ideig még vehemensen üldözte a radikálisokat – ezzel is szaporítva a belső ellenséget –, de miután hevesen ellenezte fiának az ellenszenves Draga Mašin udvarhölgygel tervezett házasságát, az ifjú királlyal összerúgta a port, és végleg odahagyta hazáját. Bécsben halt meg 1901-ben.

Ekkor már javában szervezkedett az elégedetlenkedő tisztek csoportja, amelynek élén egy rátermett intrikus állott, Dragutin Dimitrijević Apis, aki a továbbiakban hivatásszerűen űzte az összeesküvést, tőkélyre vitte a merényletek megszervezését. Beszervezett tisztársainak legénysége 1903-ban egy májusi éjszakán megrohamozta a királyi palotát, és feleségestől lemészárolta az utolsó Obrenović királyt, a huszonhét éves Aleksandart. A királygyilkos tiszti banda – Apis, Tankosić és mások – együttműködése folytatódott. Ez a szélsőséges csoport minden bizonynyal szorosan összefonódott a hatalomra segített Karadorđević-dinasztiával és Pašić miniszterelnökkel.

Dragutin Dimitrijević vezérkari századosból alezredessé lett. Számomra kikutatandó izgalmas kérdés, miért nem vitte többre az ezredességnél, hiszen méltóbb előléptetésre is rászolgált dinasztiaaváltó gáztetével. Mint a hírszerzés főnöke, állandó kapcsolatban volt Artamonov orosz katonai attaséval. Orosz közvetítéssel alighanem Apishoz futottak be áruló oszt-rák kollégájának, Redlnek a jelentései.

Apis talán azért nem emelkedhetett a ranglétrán, mert a királyi házban tartottak tőle. Az ugyancsak terrorista múlttal rendelkező főemberek – a király és miniszterelnöke – jól ismerhette az Apis-i terrorista természetet. A vén róka, Nikola Pašić már 1883-ban összeesküvésben, 1899-ben pedig merényletben vett részt Milan király, illetve exkirály ellen, sikertelenül, és valahogy megúszta, Péter király pedig boldogult úrfi, azaz civil korában, 1875 táján Petar Mrkonjić álnéven útonálló jobbágycsapatot vezényelt Boszniában.

Bosznia 1908-as anektálása szinte azonnal fegyveres összetűzéssel fenyegetett.

Miután Németország kiállt Ausztria mellett, Oroszország magára hagyta Szerbiát. Március 30-án Oroszország, Anglia, Franciaország és Olaszország közös jegyzékben szólították fel az annexió elismerésére Szerbiát, amit az meg is tett. Ezzel gyakorlatilag véget ért az annexió válság.

Ami azonban nem jelentette azt, hogy Szerbia a továbbiakban ölbe tett kézzel ült volna; a szerb társadalom súlyos sokként élte meg az annexiót, melynek következtében titkos és félhivatalos szervezetek sora alakult Szerbiában és a Monarchia szerbek lakta területein.

Ekkoriban a megrögzött merénylők akciókat terveztek határon innen és túl. A szertelen, dührohamos György trónörökös megmérgezésén törték a fejüket, de az élet más megoldást kínált; a királyfi halálosan hasba rúgta inasát, s emiatt 1909. március 15-én lemondott trónigényéről. Apisék már a lexikont lapozgatták, hogy egy alkalmas herceget találjanak a szerb trónra, amikor a színre lépő új trónörökös, Aleksandar (Sándor) színlelt simulékonyságával elfogadhatónak bizonyul a pártok és a rebellis tisztek számára egyaránt.

Noha az 1903-as palotaforradalom az addigi ausztrofil politikát egy csapásra sutba vágta, és orosz, angol, francia irányba fordult, a szerb tisztikar ismert rossz fiúi a mielőbbi háború kirobbantásán ügyködtek, s a nemzet javát sürgető türelmetlenségükben 1911-ben megalakították az *Egyesülés vagy halál*, avagy a *Fekete Kéz*, úgy amennyire titkos szervezést. Ennek sok boszniai szerb tagja is volt, főleg diákok (kicsapottak is) a Mlada Bosna (Ifjú Bosznia) osztrákellenes szakadár mozgalomból. A trónörökös Sándor – miközben szemmel tartotta a zavarosban halászó Dragutin Dimitrijević bandáját és taktikusan jó viszonyt ápolt a miniszterelnök Nikola Pašić radikálisaival – a két balkáni háború során sikeresen megszilárdította egyeduradalomra törő hatalmát.

Apis nem csupán magánlakások diszkrét fedezékében, hanem a belgrádi Moszkva szálló kávéházának „kirkatában” is fogadta a horvát és bosnyák földről jött testvéri „szabadságharcosokat”, és – miután a cinkos Voja Tankosić őrnagy terroristaiskolájában kiképzésben részesültek – afféle diszpécserként osztotta ki a föladatokat, s küldte merényelni fanatizált embereit Zágrábba, Mosztárba, Szarajevóba...

Gavrilo Princip 1912-ben a balkáni háború kitörésétől följazottan Boszniából Belgrádba sietett, hogy kiskorúként, ám életkorát elhazudva, bekérje magát a szerb seregbe, csak hogy satnyasága miatt Tankosić eltanácsolta, ami égető szégyen volt Principnek; meg akarta mutatni a világnak és önmagának, hogy igazságtalanul ítélkeztek képességeiről, és valami nagy tett végrehajtásával akarta kiküszöbölni a csorbát. 1914-ben már szóba állt vele Tankosić, és Princip a június végi vasárnapon az osztrák–magyar trónörökösre várva hetedmagával lesben állt a Miljacka folyó partján.

Az utókor előtt már ismeretes valamennyi tettes neve; a felbujtóké, a kiképzőké, a cinkos háttérőrké, az összeesküvőket szállítóké és rejtegetőké; a gyilkos csoport mozgása óráról órára követhető, a topčideri lögyakorlatoktól a véres tettig.

Ezerkilencszáztizennégy június huszonnyolcadika vasárnapra esett.

Ferenc Ferdinánd osztrák–magyar trónörökös és kíséretének különvonata Ilidžából háromnegyed tíz tájt érkezett Sarajevóba. A vasútállomáson Bosznia kormányzója, a hatvanas éveiben járó, szikár Oscar Potiorek köszöntötte a magas rangú vendégeket. Az indóháztól hat automobil kelt útra a program szerinti úti célok felé. Elsőül egy katonai laktanya volt tervben, ahonnan tíz perc múltán távoztak.

Pontosan tíz óra tíz perckor az egyik rendőrtől egy sötét ruhás, fekete kalapos nyúlánk legény azt tudakolta, hogy melyik járműben ül a trónörökös, majd az udvarias eligazító válasz nyomán a folyóparti falnál meredő vasoszlophoz ütvé kibiztosított kézigránátját a megadott célpont irányába dobta. A Leopold Sojka nevű cseh sofőr látta, hogy feléje röptül egy furcsa fekete tárgy, gázt adott, így a leeresztett tetőn landolt a robbanószerkezet, amit a főherceg bal kézzel leütött. A bomba a következő kocsiban kerekénél robbant föl, harmincegy centiméter széles és 16 centiméter mély lukat ütvé. A robaj rettenetében Ferdinánd neje felugrott az ülésre. Ugyanakkor a merénylő a folyóparti falon átugorva a hat méteres mélységbe vetette magát.

A trónörökös kocsija nagy sebességre kapcsolva tartott a kormányzósági épület felé, ám a herceg állj-t parancsolt, hogy tisztázzák, mi történt, nyomukban ugyanis nem volt egy kocsiból sem. Harrach

alezredest a robbanás színhelyére küldte, aki nemsokára futva jött a beszámolóval: Merizzi szárnysegéd és még egy tiszt megsebesült. A polgárok közül körülbelül húszan sérültek meg.

Jónak látták útjuk azonnali folytatását, mert álltukban egy újabb merénylő ideális célpontjával szolgálhattak volna

– Ez egy eszement örült volt – jegyezte meg Ferdinánd. – Uraim! A program folytatódik.

Az első két kocsiból utasai – a biztonságiak, a főrangú rendőrök és a polgármester – már rég célba értek, tanácstalanul vároztak a városházánál anélkül, hogy sejtelmük lett volna a merényletkísérletről. Hallottak ugyan valami durrogást, de azt az ünneplés velejárójának vélték. Csak a feldúltan érkező trónörökös szembesítette őket a valósággal.

Fehim Ćurčić polgármester két sorba állított – fezt viselő és törökös ruházatú, illetve frakkos, cilindres – muzulmán és katolikus képviselői élén állt, s amint látta a főherceget, belekezdett köszöntő mondókájába:

– Császári és királyi felség! Szívünket boldogság tölti be, hogy legkegyelmesebb látogatásával megtisztelte fővárosunkat...

Ám a főherceg félbeszakította.

– Herr Bürgermeister! Hagyjuk a locsogást! Baráti látogatásra jöttem Sarajevóba, és bombákat dobni rám?! Hallatlan!

Fehim efendi Ćurčić zavartan pislogott. A hercegné férje fülébe súgott valamit, mire a nagyúr biztatón szólt a város első emberéhez.

– Folytassa!

A császári családot és kegyelmességet dicsérő, hálaltelt szavak árja után hosszú csend állott be – nem a meghatottságtól (senki se hitt a szólamok őszinteségében), hanem –, mert a sérült kocsiból egyik utasánál maradt a válaszbeszéd írott szövege. Végül előkerült az írás, még nedves vérpetytyek tarkították a papírt. Ferenc Ferdinánd rögtönzéseként elismeréssel nyugtázta a lakosságnak a merénylet sikertelensége fölötti örömét. A felolvasás után a magas vendég szerb nyelven szólt a városháza előtti tömeghez.

– A legszívélyesebb üdvözlétemet kérem átadni szép fővárosuk népének, és biztosítom önöket el nem múló jóindulatomról.

Később a hercegné a városháza első emeletén

– udvarhölgyei és a polgármester kíséretében – muzulmán asszonyágokkal és gyerekekkel találkozott, a trónörökös pedig az előcsarnok hallgatósága előtt kijelentette: „Ma még biztosan kapunk néhány golyót”. Keserű tréfát sütött el: „Figyeljék meg, jó osztrák szokás szerint egyszer még kitüntetik ezt a bombás illetőt, ahelyett, hogy ártalmatlanná tennék!” Ezután Potiorek kormányzóhoz lépett, és nyíltan neki szegezte a kérdést: „Ön szerint újabb merénylettel is próbálkoznak?”

Potiorek válaszáról nincs megbízható feljegyzés; több tanú szerint is állítólag arra biztatta őfenségét, hogy nyugodtan folytassa programját, amiért ő felelősséget vállal. A kormányzó a biztonság kedvéért a további úttervek, illetve útvonalak megvaltoztatását javasolta: az előzetes beharangozásban szereplő, szűk Ferenc József utca helyett haladjanak a néptelen folyóparton, a látvány elmaradásával ekképpen is „büntetve” a „hálátlan népséget”. Egyesek a program azonnali megszakítása mellett kardoskodtak. Ferenc Ferdinánd maga döntött: mindenekelőtt az imént megsebesült Merizzi szárnysegéd meglátogatását óhajtja; irány a katonai kórház! Utána jöhet a múzeum.

Az útvonal módosításába nincs mindenki kellőképp beavatva; az érintettek némelyike nem hallhatta meg, elengedte a füle mellett azt az új rendelkezést, miszerint a rakpartról nem szabad befordulni a Ferenc József utcába. A német alapossággal szembeni balkáni hebehurgyaság végzetesnek bizonyul, aminek a későbbiekben egy házaspár, egy birodalom s az egész emberiség lesz a kárvallottja. A konvoj rendőri főtiszteket szállító első kocsija a folyópartról az eredeti terv alapján bekanyarodik a Ferenc József utcába!

Hogy kik és milyen étvággal költötték el a főrangú vendégeknek szánt lukulluszi búcsúébredet Potiorek asztalánál, arról nincsenek ismereteim, de feltételezem, hogy az eredeti program szerint meghívottak ülték körül az asztalt. Csak a fő helyek maradtak üresen; Ferenc Ferdinándé és a nej Chotek Zsófiáé. Potiorek terítékénél úgy faltak a reggel óta lakomára leső bendők, mintha kevéssel odébb nem is léteztek volna a jeges tepsikben tárolt tetemek.

A postahivatal távírdásza csak alapos késedelemmel jelentette a császárvárosnak a világra szóló tragédia hírért, amely (június 28-án, vasárnap) a déli óráktól kezdve „fertőzte meg” a derús bécsi légkört, ha ugyan megfertőzte. A főváros polgársága szintenem vette tudomásul az idegen déli tartomány eseményét; az öröms hétévégehez tapadt Péter-Pál ünnepe is, és a jó bécsiek az Óriáskeréken és a Práter zenéjére mulatoztak. (A vígan megyünk tönkre elvének megadva a módját ugyanazzal a nyegle nemtörődömséggel fogadták a bécsiek a poroszoktól elszenvedett vesztes, 1866-os königgrätzi csata hírért, s a romlás, a pusztulás, a halál mákonyából fakadó derűvel lepték el a kertvendéglőket, és vették magukat féktelen tivornyákba.)

A merénylet másnapján a harangzúgásos szarajevói alkonyban meghatott polgárok ezrei vettek búcsút a kormányzói palota elé helyezett koporsóktól, amelyek azután dobpergés kíséretében katonák dízsora között négyes fogaton jutottak el a Metkovič kikötőbe tartó különvonatra.

Az előkelő halottakat ugyanaz a hadihajó szállította hazafelé – a Viribus unitis – amely a minap még elevenen hozta hátán a trónörökösöt. Csak akkor a szabályok értelmében nem tarthatott vele – vonatra kényszerült – az alacsonyabb rangú feleség, ám halálukban immár, ellenkezve a spanyol udvari etikettel, együtt utazhattak. A trieszti kikötést táviratilag jócskán késleltették Bécsből, tanácsstalanság és felkészületlenség miatt.

Amint befutott a különvonat a bécsi pályaudvarra a merénylet áldozataival, a főudvarmester nyomban érvényt szerzett a szertartásrendnek azzal, hogy alacsonyabb ravatalra helyeztette a feleséget. Aztán a Hofburg kápolnájában a főherceg lábánál bársonypárnán halmozták föl a rendjeleket, kitüntetésekkel, a tollbokrétás tábornoki főveget, a kardot és a koronát, míg nejének – az udvarhölgy jelvényeiként – csak a fehér kesztyű és a legyező jutott. A másodosztályú gyászünnepeyre egyetlen uralkodót sem hívtak meg. Csupán az arisztokrácia tagjai, a főhercegek és a tábornokok szolgáltak díszkíséretül, amikor – a dinasztiahoz tartozóknak dukáló kapucinusok sírboltja helyett – vonatra került ismét a két koporsó, és egy háromszáz lelkes falu, Artstetten kriptájában lelt végső nyughelyre július 4-én, éjjel.

Noha a fővárosban és a birodalom országaiban szinte nyoma sem volt a gyásznak, az utókor kíváncsi kutatójának örömeire hiteles feljegyzések maradtak fenn néhány meghatározó személyiségnek arról a lelkiállapotáról és reagálásáról, amit a tragikus történelmi események váltottak ki.

Az Ischlben nyaraló császári és királyi felség állítólag azt mondta a sarajevói távirat olvastán: „A Gondviselés helyreállította a rendet, amelyet én képtelen voltam biztosítani.” – Hangja ugyan fátyolos volt, de inkább izgalom érzett ki belőle, semmint fájdalom; erről értesülhetünk Mária Valéria főhercegnő naplójából. Az uralkodóról tudni vélték a beavatottak, hogy Ferenc Ferdinándot nem tartotta alkalmasnak a trónra, s a tőle történt megszabadulás talán megkönnyebbülést is hozott az öregúrnak.

Ugyanakkor a monarchia társországának költőfejedelme Érmindszentről így ír menyasszonyához: „...kicsit beteg vagyok. Már a nagyváradi szereplés, a Sarajevói hír, az aggodalom éretted és értünk kimerítettek. (...) Minket Váradon (Jászit, Bírót és engem) a szó szoros értelmében megríkatott a trónörökösök drámája.”

Ady Endrét nem az impérium, hanem egy konkrét ember sorstragédiája rendítette meg, olyan emberé, aki életében Magyarország leradírozását helyezte kilátásba. Költőnkkel szemben a lélekelemzés bécsi atyja, Sigmund Freud, már az első hadüzenet nyomán megadta magát a kollektív kábulatnak, s kijelentette: „Harminc év óta először érzem osztráknak magamat, és szeretnék még egy próbát tenni ezzel a kevésbé reményteljes országgal. (...) A hangulat mindenütt kiváló. A bátor tett felszabadító érzése és Németország szövetségének biztonsága sokat nyom a latban.”

Freud Zsiga lélekidomár ellenében éppen egy költő, Ady Endre tanúsít önmérsékletet, amikor a Nyugat folyóiratban ítéletet mond egyik új „ellen-ségünkről”: „...a francia ember a legkedvesebb, de egyben a legkomiszabb is. Mégis testvéreimet az Úrban, Párizsban és a latinságban félve intem, hogy ne legyenek túlosan dühösek és igazságtalanok. Franciaország nem a mai kormányzat, nem a csócselék, hanem az örök francia géniusz. (...) Franciaország ma csúnya, kicsinyes, ostoba, dühös, de tessék elolvasni Anatole France könyvét: a francia géniusz él.”

Ha Ady történetesen nem szakított volna korábbi kedvesével, Adéllal, netán Párizsban rekedve még Anatole France se akadályozhatta volna meg korai vesztét. A július végi, Szerbiának szóló osztrák-magyar hadüzenet követően az államterror utcai pribékjei a Monarchia polgárainak hadosztálynyi tömeget fogdosták össze Franciaország-szerte, és vetették ötévi súlyos rabságra. A gall szellem rajongói – írók, művészek, vállalkozók, kétkezi munkások és turisták – Párizs-imádatuktól készletlenül érkeztek a humánus, a szabadság és felvilágosult eszmék hazájába. Közük volt a zombori Bárczi Géza (később híressé vált nyelvészprofesszor), az író Németh Andor és Kuncz Aladár, és egy zentai világfi, bizonyos Dudás Emil, Zenta egykori polgármesterének a fia, aki az aviati-ka és Blériot pilóta megszállott híveként ment oda. Aztán mindannyiukat plakátok szólították föl jelentkezésre, és egyenruhás martalócok sorfala között, a helybeliektől leköpdösve masíroztak a marhavagyonok felé. Aki pedig nem tett eleget a felhívásnak, kémgyanúsként tarkólövessel végezte valamelyik várárookban.